

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEJAMKORLIKNI SHAKLANTIRISHDA MUTAFAKKIRLAR MEROSIDAN FOYDALANISH

G'oibnazarova Sayyora Shuhratbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tejamkorlik kompetensiyasini shakllantirish masalasi mutafakkirlar merosiga tayangan holda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi tejamkorlikni axloqiy, iqtisodiy va ekologik mazmunlarda integratsiyalashgan holda o'qitish uchun didaktik model va amaliy mexanizmlarni asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida kontent-tahlil, tarixiy-mantiqiy rekonstruksiya, pedagogik dizayn va taqqosiy tahlil qo'llanadi; manba bazasi sifatida Sharq va o'zbek ma'naviy merosi, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv hamda boshlang'ich ta'lim darsliklaridagi mavzular korpusi olinadi. Ilmiy yangilik tejamkorlikni "resursni me'yorida sarflash, ortiqchani cheklash, natijani oldindan baholash" triadasi sifatida operatsionlashtirish, uni sinf ichidagi mikroiqtisodiy mashqlar bilan bog'lash va mutafakkirlar g'oyalari fanlararo topshiriqlar tizimida didaktiklashtirishdir. Natijalar tejamkorlik ko'nikmalarini erta yoshda shakllantirish o'quvchilar qaror qabul qilish sifati, ijtimoiy mas'uliyat va maishiy iqtisodiy savodxonlikni oshirishini ko'rsatadi.

Аннотация: В статье анализируется проблема формирования компетенции бережливости в начальной школе на основе наследия мыслителей. Цель исследования заключается в обосновании дидактической модели и практических механизмов обучения бережливости как интегративному качеству, объединяющему нравственные, экономические и экологические смыслы. Методология включает контент-анализ, историко-логическую реконструкцию, педагогический дизайн и сравнительный анализ; источниковую базу составляют тексты восточного и узбекского духовного наследия, современный компетентностный подход и корпус тем начальных учебников. Научная новизна состоит в операционализации бережливости как триады «нормированное потребление ресурса, ограничение излишества, предварительная оценка результата», в увязке этой триады с микроэкономическими упражнениями в классе и в дидактизации идей мыслителей через межпредметную систему заданий. Полученные результаты указывают, что раннее формирование навыков бережливости повышает качество принятия решений, социальную ответственность и бытовую финансовую грамотность младших школьников.

Abstract: This article examines how thrift competence can be formed in primary education through the didactic use of classical thinkers' heritage. The study aims to justify a model and practical mechanisms for teaching thrift as an integrative construct combining ethical, economic, and ecological meanings. The methodology relies on content analysis, historical-logical reconstruction, instructional design, and comparative analysis; the data sources include selected texts of Eastern and Uzbek intellectual heritage, competency-based education frameworks, and a corpus of topics from primary school textbooks. The novelty lies in operationalizing thrift as a triad of "regulated resource use, reduction of excess, and ex ante

evaluation of outcomes”, linking it to classroom microeconomic routines, and transforming thinkers’ ideas into interdisciplinary tasks and assessment descriptors. The results suggest that early thrift education improves pupils’ decision-making quality, social responsibility, and everyday financial literacy, while also strengthening learning motivation through value-based and culturally grounded contexts.

Kalit soʻzlar: *tejamkorlik; boshlangʻich taʼlim; mutafakkirlar merosi; kompetensiya; fanlararo integratsiya; didaktik model; iqtisodiy savodxonlik*

Ключевые слова: *бережливость; начальное образование; наследие мыслителей; компетенция; межпредметная интеграция; дидактическая модель; финансовая грамотность*

Keywords: *thrift; primary education; thinkers’ heritage; competency; interdisciplinary integration; didactic model; financial literacy*

INTRODUCTION

Tejamkorlik taʼlim jarayonida faqat “pulni tejash” bilan cheklanmaydigan, resurslardan oqilona foydalanish, meʼyorni ushlab va oqibatni oldindan baholashni oʻz ichiga oladigan ijtimoiy-amaliy kompetensiya sifatida talqin qilinadi. Ushbu kompetensiyaning shakllanish mexanizmi bolada ehtiyoj va imkoniyat nisbatini tushunish, tanlov oqibatlarini koʻra bilish hamda kundalik turmush vaziyatlarida ortiqcha sarfning zararini kognitiv va affektiv darajada idrok etish orqali kechadi. Masalan, sinfda “bir haftalik nonushta budjeti” yoki “suvni tejash rejasi” kabi ssenariylar asosida oʻquvchi resurs sarfini rejalashtirishni oʻrganadi va tejamkor qarorlarni asoslashga harakat qiladi. Xalqaro tadqiqotlar erta yoshda moliyaviy va resurs savodxonligini qoʻllab-quvvatlash kelajakda barqaror isteʼmol odatlariga ijobiy taʼsir qilishini koʻrsatadi; xususan, PISA doirasida moliyaviy savodxonlik komponentlari oʻquvchi farovonligi va masʼuliyatli qarorlar bilan bogʻlanadi [5]. Ilmiy izoh shundan iboratki, boshlangʻich taʼlim davri metakognitiv nazoratning endi shakllanayotgan bosqichi boʻlib, aynan shu davrda qadriyatga tayangan koʻnikmalarni ijtimoiy kontekst bilan mustahkamlash eng yuqori pedagogik samaradorlikni beradi [6].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy jamiyatda resurslar cheklanganligi, isteʼmol madaniyatining murakkablashuvi va raqamli muhitda xarid impulslarining kuchayishi bolalarda erta bosqichdayoq tejamkorlikni tarbiyalashni talab qiladi. Bu dolzarblikning mexanizmi taʼlim mazmuni bilan kundalik hayot oʻrtasidagi masofa qisqarmaganda, oʻquvchi nazariy bilimni amaliy harakatga aylantira olmasligi va natijada odat shakllanishi kechikishi bilan izohlanadi. Masalan, darsliklarda “tejash” tushunchasi uchrasa-da, u koʻpincha axloqiy nasihat koʻrinishida qolib, rejalashtirish, hisob-kitob va natijani baholash bosqichlari bilan boyitilmaydi. Shu bois oʻqituvchining madaniy merosga tayangan holda vaziyatli topshiriqlar yaratishi, oʻquvchi uchun tejamkorlikni “oʻlchanadigan faoliyat”ga aylantirishi zarur boʻladi. Boshlangʻich taʼlim amaliyotida oʻtkazilgan kuzatuvlar shuni koʻrsatadiki, dars jarayonida hisoblash, oʻqish va tabiatshunoslik integratsiyasi bilan berilgan tejamkorlik mashqlari bajarilish foizini oshiradi, chunki oʻquvchi bir vaqtning oʻzida ham maʼno, ham natijani koʻradi; bu holat kompetensiyaviy yondashuvning asosiy talabi bilan mos keladi [4]. Ilmiy izoh sifatida

aytiladiki, kompetensiya faqat bilimlar majmui emas, balki maqsadli vaziyatda mos resurs tanlash va uni boshqarish qobiliyatidir, demak tejamkorlikni o'rgatish ham boshqariladigan vaziyatlar dizaynini talab etadi [2].

Mavzu bo'yicha ilmiy yondashuvlar odatda uch yo'nalishda jamlanadi: axloqiy tarbiya doirasida tejamkorlik, moliyaviy savodxonlik doirasida tejamkorlik va ekologik madaniyat doirasida tejamkorlik. Bu yondashuvlarning mexanizmi turlicha: axloqiy model me'yor va qanoatni qadriyat sifatida singdiradi, moliyaviy model daromad-xarajat muvozanatini o'rgatadi, ekologik model esa resurs aylanishi va chiqindini kamaytirishni tushuntiradi. Masalan, tejamkorlikni faqat "qanoat" bilan cheklash o'quvchida hisob-kitob ko'nikmasini yetarli rivojlantirmasligi mumkin, faqat moliyaviy yondashuv esa ma'naviy motivni susaytirib, utilitar qarashni kuchaytirishi ehtimoli bor. Shu sababli integratsiyalashgan model zarur bo'lib, u mutafakkirlar merosidagi me'yor, mehnat, tartib va mas'uliyat g'oyalari zamonaviy didaktika bilan uyg'unlashtiradi. O'zbek pedagogik tafakkurida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari izchil yoritilgan bo'lsa-da, tejamkorlikni kompetensiya sifatida operatsionlashtirish va baholash mezonlari kamroq tizimlashtirilgan [1]. Ilmiy izoh shundan iboratki, baholanmaydigan ko'nikma barqaror o'quv natijasiga aylanishi qiyin, shu bois tejamkorlik indikatorlarini yosh xususiyatiga mos ravishda aniq belgilash ilmiy va amaliy zaruratdir.

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinflarda tejamkorlikni shakllantirishda mutafakkirlar merosidan foydalanishning didaktik modelini ishlab chiqish va uning tarkibiy komponentlarini asoslashdan iborat. Maqsadga erishish mexanizmi sifatida uch vazifa belgilandi: tejamkorlik tushunchasini boshlang'ich yosh uchun kognitiv-operatsion ko'rsatkichlarga ajratish, mutafakkirlar merosidan tanlab olingan g'oyalarni o'quv topshiriqlariga didaktik transformatsiya qilish, hamda fanlararo integratsiya asosida baholash mezonlarini taklif etish. Masalan, "me'yor" g'oyasi matematikada sarf me'yorini hisoblash, ona tilida matn tahlili orqali tejamkor xulqni ifodalovchi leksik birliklarni aniqlash, tabiatshunoslikda suv va energiya iste'molini kuzatish bilan bog'lanadi. Ushbu yondashuvning kutiladigan natijasi o'quvchining nafaqat bilimi, balki odatga yaqinlashgan xulqiy reaksiyalarini ham shakllantirishdir. Maktab amaliyotida o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan rubrikalar va kuzatuv varaqalari qo'llanganda, xulqiy ko'rsatkichlarni qayd etish imkoniyati ortadi; pedagogik baholash bo'yicha zamonaviy yondashuvlar buni tasdiqlaydi [6]. Ilmiy yangilik, demakki, tejamkorlikni o'qitish mazmuni va metodlarini mutafakkirlar merosi bilan bog'lagan holda "o'lchanadigan kompetensiya" sifatida taklif etishdadir.

Tadqiqot materiallari sifatida birinchidan, tejamkorlik, qanoat, me'yor, isrof va mehnat samaradorligi haqidagi g'oyalarni o'zida mujassam etgan klassik didaktik-axloqiy matnlar korpusi tanlandi; ikkinchidan, boshlang'ich ta'lim darsliklari va o'qituvchi qo'llanmalaridagi resurs, vaqt, xarajat, tabiatni asrash mavzulari ajratib olindi. Ushbu materiallar bilan ishlash mexanizmi kontent-tahlilga tayanadi: matnlardan tejamkorlikka oid konseptlar ajratilib, ular "me'yor", "oqibat", "reja", "mas'uliyat" kabi semantik maydonlarga kodlandi. Masalan, "isrof" konsepti ekologik va iqtisodiy oqibatlar bilan bog'lanib, "ortiqcha sarf" indikatoriga aylantirildi, "me'yor" konsepti esa "limit" va "norma" tushunchalari orqali matematik topshiriqlar mazmuniga ko'chirildi. Kodlash natijalari

boshlang'ich sinf yoshiga mos til va vaziyatlar bilan qayta ifodalanib, didaktik birliklar banki yaratildi. Kontent-tahlil amaliyotida kodlararo moslikni oshirish uchun ikki bosqichli tekshiruv qo'llandi: dastlabki kodlashdan so'ng qayta kodlash va mos kelish koeffitsientini hisoblash nazarda tutildi, bunda 0,70 dan yuqori moslik yetarli deb qabul qilindi. Ilmiy izoh shundan iboratki, kontent-tahlilning ishonchliligi didaktik transformatsiya jarayonida subyektiv talqinni kamaytiradi va merosdan foydalanishning metodik asoslanganligini kuchaytiradi [3].

Metodologik yondashuv sifatida kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim hamda qadriyatga tayangan tarbiya paradigmasi integratsiyasi tanlandi. Bu tanlovning mexanizmi shunday: kompetensiyaviy yondashuv natijani indikatorlar orqali belgilaydi, faoliyat yondashuvi o'quvchini amaliy vaziyatga kiritadi, qadriyat yondashuvi esa xulqiy motivni mustahkamlaydi. Masalan, "sinf budjeti" vazifasida o'quvchi avval ehtiyojlarni farqlaydi, keyin hisob-kitob qiladi, so'ng tanlov oqibatini muhokama qiladi; bu jarayon bir vaqtning o'zida bilim, ko'nikma va munosabatni uyg'otadi. Tanlovni ilmiy asoslash uchun didaktik dizayn modeli qo'llanib, maqsad, mazmun, metod, vosita va baholash komponentlari o'zaro muvofiqlashtirildi. Ushbu dizaynda tejamkorlik ko'rsatkichlari uch darajali rubrika orqali ifodalandi: boshlang'ich daraja "ortiqcha sarfni anglash", o'rta daraja "rejalashtirish va limit belgilash", yuqori daraja "oqibatni baholash va asoslash". Ta'lim tadqiqotlarida rubrikalardan foydalanish baholashning shaffofligini oshirishi va o'quvchi refleksiyasini kuchaytirishi qayd etiladi [6]. Ilmiy izoh shuki, rubrika indikatorlari o'qituvchi uchun nazorat vositasi bo'lish bilan birga, o'quvchi uchun o'z-o'zini boshqarish mexanizmini ham yaratadi.

Empirik bosqich metodlari sifatida sinf kuzatuv, kichik guruhli didaktik eksperiment elementlari va diagnostik topshiriqlar tahlili rejalashtirildi. Kuzatuv mexanizmi o'quvchining real dars vaziyatida resursni taqsimlashga doir qarorlari, vaqtni rejalashi va buyumlarni ehtiyoq qilishi kabi xulqiy indikatorlarni qayd etishga qaratildi. Masalan, "qog'oz sarfi" topshirig'ida o'quvchilar bir varaqdan maksimal foydali shakllar yasash orqali tejamkorlikni namoyon etadi, o'qituvchi esa sarflangan varaq soni va chiqindi ulushi bo'yicha qayd yuritadi. Diagnostik topshiriqlarda 10 ballik shkala taklif etilib, 0-3 ball "spontan sarf", 4-7 ball "qisman rejalashtirish", 8-10 ball "asosli reja va oqibat bahosi" sifatida talqin qilindi. Sinf amaliyotiga yaqin hisob-kitoblar uchun oddiy iqtisodiy formulalar ham kiritildi: xarajatlar yig'indisi C jami = $C_1 + C_2 + C_3$, tejalgan resurs $S = R$ reja - R amalda, samaradorlik koeffitsienti $E = S / R$ reja. Ushbu formulalar bolalar uchun soddalashtirilgan misollar bilan tushuntirilib, masalan, "haftasiga 10 litr suv ishlatish reja, amalda 8 litr bo'lsa, $S = 2$ litr" kabi ko'rinishda berildi. Ilmiy izoh shundan iboratki, oddiy formulalashtirish kognitiv aniqlikni oshiradi, tejamkorlikni mavhum nasihatdan o'lchanadigan natijaga aylantiradi va bu yondashuv pedagogik o'lchov tamoyillariga mos keladi [2].

Tadqiqot natijasida tejamkorlikni shakllantirish uchun integratsiyalashgan didaktik model taklif etildi, unda maqsadli komponent, mazmuniy komponent, jarayon komponenti va baholash komponenti o'zaro bog'langan holda bayon qilindi. Modelning mexanizmi shundan iboratki, mutafakkirlar merosidagi g'oyalar "qadriyatli tezis" sifatida olinadi, so'ng u "amaliy vazifa" va "o'lchov indikatoriga" aylantiriladi, yakunda esa fanlararo darsda

mustahkamlanadi. Masalan, “isrofning zarari” tezisi ona tili darsida matn mazmunini tahlil qilish, matematikada ortiqcha sarf miqdorini hisoblash, tabiatshunoslikda resurs tiklanishiga ta’sirini kuzatish bilan bog’landi. Natijada tejamkorlikning uch o‘q bo‘yicha operatsion ta’rifi ishlab chiqildi: resurs o‘qi (suv, qog‘oz, elektr, vaqt), iqtisodiy o‘qi (xarajat, budjet, narx, tanlov), axloqiy o‘qi (me’yor, mas’uliyat, tartib, ehtiyotkorlik). Modelni amaliy qo‘llash uchun 12 ta namunaviy vaziyatli topshiriq prototipi, 3 ta rubrika va 1 ta kuzatuv varaqasi dizayni tayyorlandi. Prototiplar orasida “Energiyani tejash haftaligi”, “Sinf kutubxonasi kitoblarini asrash”, “Bozor ro‘yxati va budjet” kabi ssenariylar bor bo‘lib, har birida kirish vaziyati, amaliy hisob-kitob va refleksiya savollari joylashtirildi. Ilmiy izoh sifatida qayd etiladiki, prototiplar tizimi tejamkorlikni alohida mavzu emas, balki o‘quv faoliyatining muntazam elementi sifatida ko‘rsatadi.

Natijalarning raqamli ko‘rinishi sifatida baholash indikatorlari va kutiladigan o‘shish trayektoriyasi jadvali shakllantirildi. Jadvalning mexanizmi shuki, har bir indikator bo‘yicha o‘quvchi harakatlari aniq kuzatiladigan belgilar bilan ifodalanadi va ularni 4 haftalik o‘quv siklida qayd etish mumkin bo‘ladi. Masalan, “limit belgilash” indikatorida 1-haftada o‘quvchi limitni o‘qituvchi bilan birga qo‘yadi, 4-haftada esa mustaqil qo‘yib, sababini aytadi. Quyidagi jadval baholash tizimining umumiy ko‘rinishini beradi.

Jadval 1. Tejamkorlik kompetensiyasi indikatorlari va darajalar tavsifi

Indikator nomi; Boshlang‘ich daraja (0–3); O‘rta daraja (4–7); Yuqori daraja (8–10)

Resursni me’yorlash; Resursni ko‘p sarflaydi va sabab aytmaydi; Resursni qisman me’yorlaydi, oddiy sabab keltiradi; Limit qo‘yadi, oqibatni tushuntiradi

Rejalashtirish; Reja tuzmaydi, tasodifiy tanlaydi; Reja bor, lekin to‘liq emas; Reja tuzadi, ustuvorlikni ajratadi

Oqibatni baholash; Oqibatni ko‘rmaydi; Oqibatning bir tomonini aytadi; Iqtisodiy va ekologik oqibatni bog‘laydi

Ehtiyotkorlik; Buyumlarga beparvo; Eslatmadan so‘ng ehtiyot qiladi; Mustaqil ehtiyot qiladi va boshqaga o‘rgatadi

Jadvaldagi darajalar 10 ballik shkala bilan moslashtirildi va har bir indikatorga mos oddiy hisoblashlar kiritildi, masalan, tejalgan qog‘oz soni yoki tejalgan vaqt minutlarda qayd etildi. Raqamlashtirishning amaliy misoli sifatida “qog‘oz sarfi” vazifasida 30 o‘quvchidan 18 nafari 2 ta varaq o‘rniga 1 ta varaq bilan topshiriqni bajargan holatda, sinf bo‘yicha tejalgan varaq miqdori 18 varaq bo‘lib, S sinf = 18 sifatida qayd etiladi. Agar bir varaq massasi o‘rtacha 5 gramm deb olinsa, tejalgan qog‘oz massasi 90 grammga teng bo‘ladi va bu raqam ekologik kontekstda muhokama uchun fakt beradi. Ilmiy izoh shuki, kichik raqamlar ham bolalar uchun konkret dalil bo‘lib xizmat qiladi va abstrakt qadriyatni real o‘lchovga bog‘lash orqali ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

Mutafakkirlar merosidan foydalanishning didaktik mexanizmi natijada uch turdagi “merosdan topshiriqqa” transformatsiya usulini ajratdi: parafraz asosidagi usul, ssenariylashtirish usuli va qoida chiqarish usuli. Parafraz usulida murakkab matn mazmuni yoshga mos soddaga bayonga ko‘chiriladi, mexanizm sifatida asosiy g‘oya saqlanib, til soddalashtiriladi va kundalik vaziyat bilan bog‘lanadi. Ssenariylashtirishda g‘oya rolli o‘yin yoki vaziyatli masalaga aylantiriladi, masalan, “bozor tanlovi”da o‘quvchi “zarur” va “istak” farqini ajratadi hamda budjetga mos qaror qiladi. Qoida chiqarish usulida esa o‘quvchi bir

necha misoldan umumiy xulosa chiqaradi, masalan, “har bir resursning limiti bor” qoidasi. Ushbu transformatsiyalarni qo'llash natijasida darsda tejamkorlik bo'yicha 3 bosqichli sikl shakllandi: idrok etish, amalda bajarish, refleksiya. Siklning raqamli ifodasi sifatida har bir darsda kamida 1 ta o'lchovli natija qayd etish talabi belgilandi, masalan, minut, dona, so'm yoki litr kabi birliklarda. Ilmiy izoh shuki, o'lchov birligi tejamkorlikni “his qilinadigan” va “taqqoslanadigan” holatga keltiradi, bu esa o'quvchi tafakkurida sabab-oqibat zanjirini mustahkamlaydi.

Olingan natijalar kompetensiyaviy yondashuv doirasidagi nazariy qarashlar bilan qiyoslanganda, tejamkorlikning operatsion triada sifatida belgilanishi baholashni aniqlashtirishi bilan ajralib turadi. Bu qiyosning mexanizmi shundan iboratki, ko'plab manbalarda tejamkorlik qadriyat sifatida e'tirof etilsa-da, uni o'qitish jarayonida indikatorlar kam ko'rsatiladi, natijada o'qituvchi baholashda subyektiv talqinga suyanib qolishi mumkin. Masalan, “ehtiyotkor” degan sifat ko'pincha umumiy tasvir sifatida qoladi, bizning modelda esa u buyumni saqlash, vaqtni rejalash va resurs limitiga rioya qilish kabi kuzatiladigan xatti-harakatlarga ajratildi. PISA va OECD doirasida moliyaviy savodxonlikka oid yondashuvlar ham qaror qabul qilish va oqibatni baholashga urg'u beradi, biroq boshlang'ich yosh uchun qadriyatga tayangan madaniy kontekstni yetarli darajada mahalliyashtirish masalasi ochiq qoladi [5]. Shu nuqtada mutafakkirlar merosini didaktiklashtirish o'quvchi motivatsiyasini oshiradigan “madaniy yaqinlik” omilini beradi, ya'ni bola o'z ijtimoiy tajribasiga mos ma'no topadi. Raqamli indikatorlar esa bu ma'noni amaliy odatga aylantirishga xizmat qiladi, chunki har bir topshiriq natija bilan yakunlanadi. Ilmiy izoh sifatida ta'kidlash joizki, qadriyat va o'lchovning birlashtirilishi tarbiyaviy ta'sirni tekshiriladigan pedagogik natijaga olib chiqadi, bu esa ilmiy asoslangan didaktikaning muhim belgisi hisoblanadi [2].

Natijalar mahalliy pedagogik adabiyotlarda ko'tarilgan ma'naviy-axloqiy tarbiya g'oyalari bilan hamohang bo'lsa-da, ular amaliy dizayn va baholash vositalari bilan boyitilgani bilan farqlanadi. Bu farqning mexanizmi shundaki, an'anaviy yondashuv ko'proq nasihat va tushuntirishga tayansa, taklif etilgan model vaziyatli mashq va mikromodel orqali o'quvchini “qaror muallifi”ga aylantiradi. Masalan, o'quvchi sinf budjetida biror buyumni tanlashda o'z tanlovi uchun dalil keltiradi, bu esa ona tili va mantiqiy fikrlash bilan uyg'unlashadi. Tarixiy jihatdan “isrof” va “qanoat” tushunchalari Sharq tafakkurida axloqiy me'yor sifatida mustahkam o'rin egallagan, lekin zamonaviy sinfda bu me'yorni iqtisodiy hisob-kitob bilan bog'lash o'quvchi uchun yanada tushunarli bo'ladi. Masalan, haftalik xarajatlar yig'indisini C jami = $\sum C_i$ ko'rinishida jamlab, ortiqcha xarajatni aniqlash o'quvchiga “isrof”ning konkret ko'rinishini beradi. Statistik jihatdan, maktab amaliyotida o'lchovli topshiriqlar berilganda o'quvchilar refleksiya ko'proq kirishadi va darsning oxirida “nima tejadim” degan savolga javob bera oladi; didaktik kuzatuvlar buni tasdiqlashga imkon beradi. Ilmiy izoh shuki, refleksiya mavjud bo'lmagan tarbiyaviy ta'sir barqaror odatga aylanishi qiyin, chunki odat ongli qayta aloqa orqali mustahkamlanadi [6].

Tadqiqot cheklovlari ham aniq ko'rsatildi, chunki model asosan boshlang'ich sinfning tipik sharoitlari va darslik mazmuni asosida qurilgan bo'lib, resurs imkoniyatlari turlicha bo'lgan maktablarda tatbiq etish moslashtirishni talab qiladi. Cheklovning mexanizmi

shundan iboratki, tejamkorlik indikatorlari umumiy bo'lsa-da, sinf hajmi, ota-onaning ishtiroki va mahalliy infratuzilma resurs tejash vazifalarining mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, "elektr energiyasini tejash" mashqi qishloq va shahar sharoitida texnik vositalar turlicha bo'lgani uchun turlicha tashkil etilishi mumkin, biroq "limit belgilash" prinsipi saqlanib qoladi. Kelajakdagi yo'nalish sifatida raqamli o'quv muhitida tejamkorlikni o'rgatish, ya'ni ekranda vaqtni me'yorlash, onlayn xarid impulslarini boshqarish va reklama ta'sirini tanqidiy baholash kabi komponentlarni qo'shish maqsadga muvofiq. Bunda "sarflangan vaqt"ni minutlarda, "rejalashtirilgan vaqt"ni limit sifatida berib, $S = R \text{ reja} - R$ amalda formulasi bilan o'zini nazorat qilishni o'rgatish mumkin. Ilmiy izoh sifatida aytiladiki, zamonaviy bolalar tajribasi tobora raqamli muhitga ko'chayotgani uchun tejamkorlikning yangi shakllari ham didaktik modellashtirishni talab qiladi, aks holda ta'lim mazmuni hayotdan ortda qoladi [5].

Tadqiqot boshlang'ich sinflarda tejamkorlikni shakllantirishni resurs, iqtisodiy va axloqiy o'qlar uyg'unligida ko'radigan integratsiyalashgan kompetensiya sifatida asoslab berdi. Tejamkorlik "resursni me'yorida sarflash, ortiqchani cheklash va natijani oldindan baholash" triadasi orqali operatsionlashtirildi hamda bu triadani dars jarayonida o'lchash imkonini beradigan indikatorlar va rubrikalar tizimi taklif etildi. Mutafakkirlar merosidan foydalanish didaktik transformatsiya usullari orqali amalga oshirilib, parafraz, ssenariylashtirish va qoida chiqarish yo'llari bilan fanlararo topshiriqlar banki shakllantirildi. O'lchov birliklari va sodda formulalardan foydalanish tejamkorlikni mavhum nasihatdan konkret natijaga aylantirib, o'quvchi refleksiyasini kuchaytirishi bilan izohlandi. Yakuniy sintez shuni ko'rsatadiki, madaniy merosga tayangan va baholash vositalari bilan ta'minlangan model boshlang'ich sinf o'quvchilarida mas'uliyatli qaror qabul qilish, maishiy iqtisodiy savodxonlik hamda ehtiyotkorlik odatlarini izchil rivojlantirish uchun metodik asos bo'la oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, O'qituvchi, 1992. 160 b.
2. Xodjayev B. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim natijalarini loyihalash. Toshkent, Fan va texnologiya, 2018. 200 b.
3. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. Thousand Oaks, SAGE Publications, 2018. 472 p.
4. Zimnyaya I. A. Klyuchevye kompetentsii kak rezultatивно-tselevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii. Moskva, Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. 40 s.
5. OECD. PISA 2018 Results: Are Students Smart about Money. Paris, OECD Publishing, 2020. 176 p.
6. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment. London, GL Assessment, 2010.